

מתחת לרדאר

טיפול באנשים עם מוגבלות שכלית,
פוגעים מינית או עם התנהגות מינית לא מותאמת,
בחברה הערבית

סאמיה יחיא אבו לילי¹

פתח דבר

בארבע השנים האחרונות אני עובדת עם אנשים עם מוגבלות בחברה הערבית במסגרת תפקידי כמטפלת מינית במרכז "לאורך הדרך"². הטיפולים בתחום זה חשפו אותי לסוגיות שונות ומגוונות הנוגעות לקשייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בתחום המיני, קשיים הבאים לידי ביטוי בהתנהגויות מינית לא מותאמות, בהתנהגויות מיניות פוגעות ואף בעבריינות מינית. עיקר מטופליי הם דוברי השפה הערבית, חלקם גרים בקהילה עם משפחותיהם וחלקם מתגוררים במסגרות חוץ-ביתיות – פנימיות, הוסטלים ומערכי דיור.

במסגרת עבודתי נפגשתי עם מטופלים אשר פגעו מינית או גילו התנהגויות מיניות לא מותאמות. בחדר הטיפול צפו ועלו דילמות וקשיים שמאפיינים כל טיפול באשר הוא, כגון העברה והעברה נגדית, הקושי לעבוד עם אדם שפגע מינית בקטין או בקטינה או בקרובת משפחה ולכבד אותו, והשאלה כיצד מטופל יכול לתת אמון במטפלת המשתייכת לחברה הערבית, להיפתח בפניה ולהרגיש חופשי לספר את הדברים האינטימיים ביותר בחייו – על רגשותיו בכלל, ועל תחושותיו הגופניות והמיניות בפרט.

¹ סאמיה יחיא אבו ליל היא עו"ס ומטפלת זוגית, משפחתית ומינית, מחנכת מינית ומדריכה אנשי מקצוע, מטפלת בקרובות ובפוגעים מינית במרכז "לאורך הדרך" (א.ד.ג.מ.).

² ראו מסגרת.

מהם יש ניסיון מועט בנושאים הקשורים למיניות, ובגלל מגוון רחב של סיבות וגורמים הם עלולים להתנהג באופן בלתי הולם ואף בלתי חוקי מבחינה מינית (משרקי, 2015).

החברה הערבית בישראל חיה בתנאים מורכבים. מצד אחד – היא חשופה לעולם המודרני, ומצד שני – היא שומרת על נורמות חברתיות, ערכים ומנהגים מסורתיים. לפעמים אפשר למצוא הבדלים במנהגים מעדה לעדה, מכפר לעיר, אך בנושא המיניות היא עדיין מאופיינת בחוסר פתיחות, בנוקשות ובשמרנות. נושא המיניות והחינוך המיני בחברה הערבית הוא נושא רגיש שנחשב לטאבו, וקשה לדבר עליו או לדון בו. כמו כן, יש בה בלבול רב בין חינוך מיני ובין קיום יחסי מין, ויש קושי בהפרדה בין שני הנושאים.

נוסף על זאת, החברה הערבית, כחברות אחרות, עדיין מתקשה לקבל אנשים עם מוגבלות שכלית או בעלי נכויות אחרות, ולרוב היא רואה בהם אנשים המתקשים לווסת את עוורותם המינית עד כדי פגיעה מינית באחרים. בדרך כלל החברה מתייחסת אל אנשים אלו כאל ילדים נצחיים, ולפיכך כאל יצורים לא מיניים, כאלה שאינם אחראים למעשיהם. הם זוכים פחות לחינוך מיני מותאם, ובמקום שהחינוך המיני מתקיים – הוא מתמקד בעיקר בסכנות ובאיסורים. פעמים רבות תישמע המילה אסור שוב ושוב – בלי להסביר מדוע.

מהתרשמותי, בחלק גדול מהמקרים שבהם ילדים או מתבגרים מהחברה הערבית פגעו מינית בסביבתם, יש למשפחה ולחמולה נטייה לטפל בהם בעצמם בלי לערב את הרשויות – לעיתים בדרכים של אלימות פיזית כלפי האדם הפוגע או בנזיפה קשה, ולעיתים בניסיון לעשות סולחה עם משפחת הקורבן. רק במעטים מהמקרים מחפשת סביבת הפוגע טיפול מקצועי ייעודי חיצוני. ברוב המקרים משפחת הקורבן לא מגישה תלונה במשטרה מחמת הבושה ומחשש לפגיעה בעתידו, ולכן המקרים אינם נחשפים. עם זאת, כאשר מעשי הפגיעה נחשפים לרשויות הרווחה והחוק, עובדים סוציאליים ואנשי מקצוע מפנים לטיפול מתאים.

בעבודתי עם אוכלוסייה זו למדתי לכבד את האדם, לקבלו ולהפריד בינו ובין התנהגותו הפוגענית. בכל המקרים שטיפלתי ייחסתי חשיבות רבה לביסוס מערכת יחסים של אמון וכבוד הדדי.

דחייה כפולה

מעט נחקר ונכתב על אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה הערבית אשר פגעו מינית ועל ייחודיות הטיפול בהם. רק בשנות השמונים של המאה ה-20 החלו חוקרים להתמקד בעברייני מין עם מוגבלות שכלית. אנשים עם מוגבלות שכלית חיים לעיתים קרובות בנסיבות חיים שאינן תומכות במערכות יחסים הטרנסקסואליות, בהתפתחות מינית תקינה וברכישת ידע מיני הולם. לרבים

המקרה של א'

א', בחור בתחילת שנות השלושים, בן למשפחה ברוכת ילדים ברמה סוציו-אקונומית ממוצעת. אצל א' אובחן תפקוד ברמה של מוגבלות שכלית קלה (אובחן לאחר גיל 18) - זאת לאחר ביצוע העבירה שיוחסה לו. הוא למד כל שנות חייו בכיתות מקדמות מכיוון שלא עבר אבחון בגיל צעיר. בשל אילוצי הבית, לא היה לו חדר משלו והוא נהג לישון בסלון הבית.

כשהיה א' בן 18, הוא פגע מינית בקטין בן תשע במקום ציבורי. משפחת הקטין גילתה בעקפיץ את הפגיעה לאחר שאחת המורות שמעה עליה מילדים מאותה השכבה. בהמשך הוגשה תלונה במשטרה על-ידי בית הספר ועובדת סוציאלית לחוק הנוער. בעקבות התלונה נחקר א', ובמהלך החקירה התברר כי הוא לוקה בשכלו. לאחר מכן הוגש נגדו כתב אישום והחל להתנהל נגדו הליך משפטי, אך מכיוון שלא היה כשיר לדון, הוא נשלח למסגרת חוץ-ביתית ושם הופנה לטיפול - עקב גילויים של התנהגות מינית לא מותאמת וניצול מיני של בחור שהתגורר איתו.

במהלך הטיפול הכחיש א' את מעשיו ואף האשים את משפחת הקטין בטענה שהפלילו אותו לשווא. בני משפחתו תמכו בגרסת בנם והאשימו את הקטין, טענו שהוא משקר ומציא דברים מדמיונו. שתי המשפחות ניתקו קשר ובני משפחתו של א' המשיכו בהכחשת המעשים של בנם.

כדי להתחיל בטיפול היה צורך ליצור קשר של אמון עם א'. תהליך זה היה מלווה בקשיים, מאחר שא' חשש שהטיפול עלול לחשוף את מעשיו ולהוכיח שאכן התרחשו. כמו כן הוא התקשה לדבר על תכנים מיניים איתי - מטפלת מהמגזר הערבי - דבר שאינו נהוג בחברה שלנו, ועוד טען שנושאים אלה מביכים אותו וגורמים לו לתחושת בושה.

עם התקדמות הטיפול, לאחר יצירת קשר טיפולי ובניית יחסי אמון, ולאחר עבודה

לנצח, ואנשים יפחדו ויתרחקו ממנו הן בשל מוגבלותו והן מחשש שיפגע מינית בילדים בסביבתו.

לעומת זאת, אם הפגיעה לא נחשפה, הסיכוי של הפוגע להמשיך במסלול חייו טוב יחסית. הוא עשוי להתחתן ולהקים משפחה. לעומת זאת, חייה של הנפגעת, אם מדובר באישה, בדרך כלל ייחרבו וסיכוייה להצליח בחייה ולהקים משפחה מועטים³.

משרקי (2015) מתארת עברייני מין עם מוגבלות כ"עבריינים מיוחדים". אמנם מערכת החוק והמשפט מתייחסת אליהם כאל עבריינים שפגעו בקורבנותיהם וסבורה כי הם אמורים לתת את הדין על הנזק שגרמו בדיוק כמו כל עברייני, אלא שמדובר באנשים שאינם מתפקדים שכלית באופן התואם את הנורמה, בגלל מבנה אישיות ונתונים ייחודיים המשליכים על תפקודם היומיומי וההסתגלותי. מאפיינים אלו מחייבים התייחסות נפרדת אליהם, בהתאם לצורכיהם המיוחדים.

במאמר זה בחרתי להציג מקרים מתוך החברה הערבית של נערים וצעירים עם מוגבלויות אשר פגעו מינית או התנהגו באופן לא מותאם, וטיפלתי בהם במסגרת עבודתי. השמות והפרטים בדויים.

³ כך במדינות ערב. בירדן, למשל, אם האנס מתחתן עם הבחורה שאנס הוא פטור מעונש. ואולם אם הנאנסת אינה מסכימה להתחתן איתו, הוא עלול לקבל עונש מאסר בפועל. היום יש עמותות רבות וארגוני נשים שמנסים להשפיע על המחוקק הירדני לשנות את החוק.

בשנים האחרונות החלו לפעול בחברה הערבית עמותות והפורום למיניות להרחבת הידע בנושא החינוך המיני, ואף נפתחו קורסים להכשרת מחנכים - בשפה הערבית ועל-ידי מנחים ערבים. לגבי מטפלים מיניים ערביים מספרם למיטב ידיעתי, קטן יחסית ויש קושי באיתור מטפלים מוסמכים לטיפול באנשים עם מוגבלות שפגעו מינית.

מניסיוני בעבודה עם פוגעים מהחברה הערבית, התרשמתי שהם לא רכשו חינוך מיני - הם היו חסרי ניסיון מיני והתייחסו אליהם כאנשים א-מיניים וחסרי זכות למימוש מיניותם. בחברה הערבית חסר ידע ויש בורות בנושא זה. כל אלו, עם הנסיבות האישיות של אותם פוגעים, הביאו אותם לביצוע עבירות מין כדרך לביטוי מיניותם, מתוך סקרנות, או כתגובה לתסכולם מהחברה שדחתה אותם בשל מוגבלותם.

במקרים רבים פגיעות מיניות שמתרחשות בתוך המשפחה הערבית מטופלות בתוכה. האדם הפוגע מקבל עונש קל, ולעומתו הנפגעת מקבלת עונש כבד ואף עשויה להיות מואשמת שהיא זו שפיתתה אותו וגרמה לו לפגוע בה. במקרים מסוימים מוציאים את הנפגע למסגרת חוץ-ביתית כדי להגן עליו.

במקרה שאדם מתוך החברה הערבית שפגע מינית נחשף, הוא ייחשב לאדם פסול והחברה תדחה אותו. במקרה שהפוגע עם מוגבלות שכלית, הדחייה כפולה - הוא יתויג על-ידי החברה כעברייני מין

"לאורך הדרך" הוא מרכז רב-תחומי לייעוץ, טיפול חינוך והדרכה (מבית א.ד.נ.מ.).

המרכז מספק שירות מונגש בפריסה ארצית, בשפות שונות ובהתאמה רב-תרבותית - לפרטים, לזוגות ולבני משפחה עם מוגבלות וללא מוגבלות. המרכז בנוי משלוש יחידות: היחידה למיניות, היחידה לטיפול רגשי ופרה-רפואי והיחידה עבור אנשי מקצוע. השירותים ניתנים באופן פרטי לכלל הציבור, במסגרת הסכמים עם קופות החולים ובאמצעות הפניות מטעם משרד העבודה והרווחה.

לכל מטופל שמגיע למרכז לאורך הדרך מותאמת תכנית טיפולית אישית - לאחר תהליך של היכרות והבנת הצרכים הייחודיים ומטרות הטיפול הרצויות. על-פי הצורך ובניית תכנית רב-מערכתית הכוללת תחומי טיפול ואנשי מקצוע שונים בהתאם לצרכים המיוחדים.

עוד על הארגון ראו בקישור: <http://bit.ly/2sUd7pD>

במקרים רבים פגיעות מיניות שמתרחשות בתוך המשפחה מטופלות בתוכה. האדם הפוגע מקבל עונש קל, ולעומתו הנפגעת מקבלת עונש כבד ואף עשויה להיות מואשמת שהיא זו שפיתתה אותו וגרמה לו לפגוע בה.

עוני, עלולים להגיע לגיל ההתבגרות עם כישורי התמודדות לקויים. המקרה של א' ממחיש זאת, משום שא' גדל במשפחה עם סמכות אבהית נוקשה, בני משפחתו התקשו להתמודד עם המגבלה שלו, לא אפשרו לו פרטיות, התייחסו אליו כאל ילד ולא עזרו לו בהתפתחות האישית והחברתית. נתונים אלו מנבאים התנהגות מינית לא מותאמת ופוגעת. סביר להניח שלאחר החינוך המיני המתאים שקיבל, השינוי בתנאים בתוך הבית ושיפור היחס כלפיו, לא יש היום עוד כלים שיעזרו לו לנסות לשמור על השינוי שהשיג בטיפול. מקרה אחר הוא המקרה של מ'.

המקרה של מ'

מ' הוא בחור בתחילת שנות העשרים. הוא גר עם משפחתו, הוא לא רכש מיומנויות לימודיות ונפלט ממערכת החינוך בגיל צעיר בגלל קושי באבחון קוגניטיבי-התפתחותי⁴ ולמעשה "נפל בין הכיסאות".

⁴ הקשר החזק ביותר בין עבריינות למוגבלות שכלית מתקיים בטווח האינטליגנציה הגבולית (Emerson, Robertson, & Wood, 2005).

על הרחבת הידע שלו בחינוך מיני (הכרת גופו, שינויים בגוף, פרטיות ומרחב אישי ומרחב ציבורי), הצלחנו לשוחח על ההתנהגות הפוגענית שלו ואף התגלו עוד פגיעות והתנהגויות מיניות לא מותאמות שהתרחשו בביתו. אחת מהן התרחשה כשהיה בתחילת שנות העשרה שלו. לדבריו, הציץ לאחיות ולקרובות משפחה בזמן מקלחת, נעץ בהן מבטים חודרניים ומאיימים, ואף ניסה לגעת בגופן של צעירות שעברו לידו במקומות ציבוריים.

א' היווה סכנה לאחרים, בייחוד לקטינים. בני משפחתו דאגו שלא להשאיר אותו לבד בחברת ילדים קטנים מתוך חשש שהוא ייגע בהם. מידע זה לא הובא לידיעתי בתחילת הטיפול, מחשש שאם יספרו זאת, בנם ייכנס לכלא, ואם הוא יקבל עליו אחריות לביצוע המעשים, יתויג כפוגע מינית, דבר שעל-פי המסורת והנורמות החברתיות של החברה הערבית הוא דבר נורא וחורג מכל המוסכמות החברתיות. מהיכרות עם הנושא, ידוע לי התייג שיש בחברה הערבית לאנשים שפגעו מינית בקטינים – הם מתויגים כעברייני מין לכל חייהם, על כל המשתמע מכך.

במהלך הטיפול הודה א' בכל המעשים שיוחסו לו ואמר כי לא קיבל כל ידע בנושא של חינוך מיני. הבחנתי שהנושא המיני מסקרן אותו מאוד, וכן נושאים הקשורים לעונג מיני, למגעים מיניים ולמבנה גוף האישה. לדבריו, הוא נחשף לסרטים פורנוגרפיים מגיל צעיר דרך צעירים בעיר מגוריו, ולא ידע כיצד לווסת את העוררות המינית שחש לאחר הצפייה בסרטים אלו. א' לא ידע לאונן, כי אמרו לו בחברה שאוננות היא "חראם", אסורה מבחינה דתית. לדבריו, הוא התנהג התנהגות מינית שאינה מותאמת ופוגעת רק מתוך סקרנות. ובקשר לפגיעה שלו בקטיין, א' אמר שהקטיין התגרה בו ואמר עליו "אהבל ומג'נון" (טיפש ומשוגע), לכן הוא בחר לפגוע בו מינית – תגובה לכעס ולעלבון שחש. א' ניסה לפגוע מינית בקטיין אך הקטיין הצליח לבסוף לברוח.

מבחינה תפקודית יכולותיו מפותחות יחסית. עד לביצוע העבירה הוא עבד עם קרובי משפחה בשוק החופשי.

מ' פגע מינית בקרובת משפחתו, בביתו. הוריה של הקטינה שבה פגע זיהו שבתם במצוקה רגשית מאחר שהייתה נסערת. היא סיפרה על הפגיעה והמשפחה הגישה תלונה. הוגש נגדו כתב אישום חמור, על מעשה סדום בקטינה. מ' ובני משפחתו הכחישו את מעשיו, אך לאחר החקירה סיפר מ' שהוא ניסה לקיים יחסי מין עם "הילדה" וחשב שאולי היא תאהב את זה (דרך חשיבה דומה לדרך חשיבתם המעוותת של רבים מהפוגעים מינית). מ' המשיך לנסות לפגוע בה, אף על פי שהיא התחננה שיעזוב אותה. הוא עבר הליך משפטי ונשלח דרך בית משפט למסגרת סגורה כחלופת מאסר. הוא עבר הערכת מסוכנות ונמצא שהוא ברמת מסוכנות גבוהה. הוא עבר אבחון מחדש והוגדרה אצלו מוגבלות שכלית ותפקודית.

בתחילת הטיפול בחר מ' לשתוק. הוא לא שיתף פעולה והראה יכולות דלות מאוד, דבר שפגע בהתקדמות הטיפול.

דיי (Day), כפי שמצוטט אצל משרקי, בחן עברייני מין עם מוגבלות שכלית ומצא רמות גבוהות של נאיביות מינית, חוסר ידע בנוגע למערכות יחסים מיניות נורמליות, חוסר בכישורים חברתיים וקושי באינטראקציה עם המין השני. לדבריו של מ', הוא הגיע לגיל שבו כל בני גילו מתחננים, והנערים בשכונה מדברים על חוויותיהם המיניות, מה שהגביר אצלו את העוררות המינית והביא בסופו של דבר לפגיעה בילדה.

עם התקדמות הטיפול ורכישת אמונו, מ' הודה במעשיו, ביטא חרטה ובושה, ואף גילה הבנה מסוימת בעניין השלכות מעשיו על עצמו, על משפחתו ועל קורבנו.

המקרה של ל'

ל', בחור בתחילת שנות העשרים, אובחן עם מוגבלות שכלית והפרעות קשב וריכוז. ל' הוצא מהבית בגיל צעיר

לפנימייה לאנשים עם מוגבלות שכלית. הוא הופנה לטיפול בעקבות התנהגות מינית לא מותאמת ואף פגיעה בדיירים אחרים. התנהגותו המינית כללה מקרים כגון חשיפת איבר מינו בפני הדיירים והמדריכים, אוננות בפרהסיה ונגיעות בגופם של דיירים ואנשי צוות.

ל' לא רכש חינוך מיני בבית. הוא הגיע משכונת עוני, ואף נחשף בצעירותו להתנהגות עבריינית ולניצול מיני. בילדותו נוצל על-ידי צעירים מהשכונה, נחשף לסרטים פורנוגרפיים וגדל לתוך מציאות שבה נגיעות ללא הסכמה בגוף וצפייה בסרטים בעלי תוכן מיני נחשבות להתנהגות נורמטיבית. הוא גדל ללא דמות חיובית בחייו, וכל ניסיונות הצוות בפנימייה לעצור את ההתנהגות הפוגעת לא הניבו תוצאות חיוביות ועל כן הוא הופנה לטיפול וחינוך מיני.

בתהליך האינטייך הבחנתי כי ל' סובל מקשיים פיזיולוגיים בזמן האוננות, הוא מתקשה שוב ושוב להגיע לסיפוק מיני, ולכן לנוכח הכישלון מתגברת אצלו תחושת התסכול והאכזבה. ל' שיתף פעולה, הפגין רצון לשינוי התנהגותו הפוגענית ולבסוף אף הצליח להפסיק את ההתנהגות הלא מותאמת לתקופות קצרות. בטיפול היה צורך בחיזוקים חיוביים לכל שינוי בהתנהגות.

ל' גדל רוב שנות חייו במעונות ובפנימיות, מקומות שבהם נאסר ביטוי מיני. לרוב, הצוות משקיע תשומת לב רבה כנגד ביטויי מיניות בקרב המטופלים באמצעות פנייה אליהם בבקשה להפסיק התנהגות זו. תשומת הלב המוגברת כשלעצמה עלולה להגביר את חשיבותה של כל התנהגות ואת ההסתברות להתרחשותה, ובכלל זה גם התנהגות מינית.

הינגסבורגר, גריפיתס וקווינסקי Hingsburger, Griffiths, & Quinsey, כפי שמצוטטים אצל משרקי, (2015) כותבים שאנשים עם מוגבלות שכלית שמאוננים לעיתים קרובות או מאוננים בציבור הם בעלי עוררות מינית גבוהה. לדעתם,

היעדר ההזדמנויות לחוות ביטוי מיני מתאים וחוסר בפרטיות הם שמובילים לאוננות פומבית תדירה יותר. לעיתים, כאשר ישנם קשיים בהגעה לסיפוק מיני באוננות (הכוונה לאוננות שאינה יעילה), תדירות האוננות גוברת.

בטיפול עם ל' היה צורך בעבודה על עיבוד הטראומות המיניות הקשות שעבר בחייו, ונעשתה עבודה ממוקדת שבה הדרך הצוות את המטופל ואת משפחתו כדי לעזור לו בשימור השינוי.

לסיים

להערכת, אנשים עם מוגבלות שכלית מהחברה הערבית שביצעו עבירת מין זקוקים לטיפול ייחודי ומותאם. המציאות הקיימת היום אינה עונה על צורכיהם. מצד אחד, הם חסרי ידע בחינוך מיני, חיים בחברה שנושא המיניות והחינוך המיני עדיין אינו זוכה ללגיטימציה, ומצד שני, פעמים רבות הם יוצאים אל מסגרות חוץ-ביתיות מעורבות אשר אינן ייעודיות לחברה הערבית, ובהן דיירים שקיבלו חינוך מיני. נוסף על כך, במסגרות אלה יש מחסום שפה שאינו מאפשר להם חינוך מיני מיטבי. אוכלוסייה זו זקוקה להסתכלות מחודשת וליחס מיוחד. יש להפנות לטיפול מותאם וכן לעודד את המשפחה והסביבה להאמין בטיפול ובכוחו, ולעזור לאדם שפגע להתגייס לתהליך טיפולי משמעותי.

מקורות

משרקי, ה' (2015). מסוכנות מינית, מסוגלות לעמוד לדין ואחריות פלילית של עברייני מין עם מוגבלות שכלית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי רווחה ובריאות, בית הספר לעבודה סוציאלית.

Emerson, E., Robertson, J., & Wood, J. (2005). The mental health needs of children and adolescents with intellectual disabilities in an urban conurbation. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49, 16–24. ■